

DIETRICH BONHOEFFER ALS GELOOFSGETUIGE

Bijeenkomst in het kader van '100 jaar Dietrich Bonhoeffer', Utrecht 11 februari 2006

Op het einde van de vorige eeuw, bij de aankondiging van de viering van het jubileumjaar 2000, heeft Paus Johannes Paulus II de aandacht van de katholieke kerk gevestigd op de talloze martelaren en martelaressen, die in de twintigste eeuw hun leven gegeven hebben voor Christus en Zijn Evangelie. “Aan het einde van het tweede millennium is de Kerk weer een kerk van martelaren geworden”, schrijft de Paus in zijn apostolische brief “Tertio Millennio adveniente” (10 november 1994), “... het met zijn bloed getuigen van Christus is tot een gemeenschappelijk erfdeel geworden van katholieken, orthodoxen, anglicanen en protestanten”. En hij voegt eraan toe: “dit getuigenis mag niet in vergetelheid raken” en hij roept de plaatselijke kerken op de nodige documentatie bijeen te brengen, die “zeker een duidelijk oecumenisch karakter moet hebben”. “Misschien”, zo gaat de Paus verder, “is de meest overtuigende vorm van oecumene die van de heiligen, de martelaren. De stem van de ‘communio sanctorum’ klinkt luider dan die van alles wat verdeeldheid veroorzaakt” (TMA, 37).

Een jaar later stelt de Paus in zijn encycliek over de verplichting tot oecumene “Ut unum sint” (2 mei 1995): “Theocentrisch gezien hebben wij, christenen, reeds een gemeenschappelijk ‘martyrologium’ .... de ‘communio’ - onvolmaakt, maar reëel bewaard gebleven ... en groeiende op vele niveaus van kerkelijk leven – is reeds volmaakt in wat wij beschouwen als het hoogtepunt van het genadeleven, ‘martyria’ tot de dood toe, de meest waarachtige communio met Christus die zijn bloed vergiet en door dat offer hen die eens verwijderd waren, tot elkaar brengt” (UUS, 84).

Kort na deze twee documenten kwam te Rome de ‘Commissie Nieuwe Martelaren’ bijeen, die meer dan 12.000 verhalen verzamelde van christenen die in de twintigste eeuw zijn omgebracht omwille van hun geloof. Op grond van dit materiaal publiceerde Andrea Riccardi, professor in de hedendaagse geschiedenis aan de Derde Universiteit van Rome en stichter van de gemeenschap van Sant’ Egidio (1968), in het jubileumjaar 2000 een monumentale studie “Il secolo del martirio” (Mondadori, Milano, aprile 2000; Nederlandse vertaling “De eeuw van de martelaren”, Lannoo Tiel 2000): “een verhaal dat het midden houdt tussen geschiedenis en herinnering .... een fresco van een zachtmoedig en geweldloos volk dat wordt

vervolgd en de dood tegemoet gaat, omdat het christelijk is ... juist wanneer hun zwakheid het grootst was, gaven deze christenen blijk van een bijzondere spirituele en morele kracht. Zij verzaakten niet aan hun geloof, aan hun overtuiging, aan de dienst aan anderen en aan de kerk om hun eigen leven te redden (pag. 11 en 12) ... alle christelijke gemeenschappen, van welke belijdenis dan ook, werden in de loop van onze eeuw door geweld getroffen. Meer zelfs, waar zij samen leden, ontdekten de zolang verdeelde christenen dat ze elkaar meer nabij waren en voelden ze zich meer met elkaar verbonden” (pag. 14).

In deze studie wordt nadrukkelijk Dietrich Bonhoeffer herdacht, als “getuige van het evangelische verzet tegen het nazisme en tegen het verraad van de kerk”, en worden de woorden geciteerd van de arts van het concentratiekamp Flossenburg, die aanwezig was bij de executie van Dietrich Bonhoeffer (op 9 april 1945): “in de bijna vijftig jaar van mijn praktijk als arts heb ik nooit een man zien sterven in een dergelijke overgave aan de wil van God” (pag. 76).

In 2002 publiceert de monastieke gemeenschap van Bose een ‘oecumenisch martyrologium’, “Il libro dei testimoni. Martyrologio ecumenico” (San Paolo, Milano, 2002), opgedragen aan Paus Johannes Paulus II, aan de oecumenische patriarch Bartholomeus I en aan de secretaris-generaal van de Wereldraad Konrad Raiser, en via dezen aan alle christenen ter wereld. In dit martyrologium wordt op 9 april, - zijn sterfdag daags na Beloken Pasen van het jaar 1945 – “Dietrich Bonhoeffer, luthers pastor en martelaar”, herdacht, als een “getuige van Christus temidden van zijn broeders en zusters: hij zocht de vrijheid in de discipline, de goddelijke aanwezigheid in de actie, het evangelisch getuigenis in het offer tot de dood toe” (pag. 188-189). Het boek citeert de laatste woorden van Dietrich Bonhoeffer tot zijn medegevangene en vriend Payne Best: “dit is het einde, voor mij het begin van het leven”.

Al dertig jaar eerder kenmerkte Paus Paulus VI Dietrich Bonhoeffer als “een grote religieuze geest, niet katholiek, maar vol liefde voor Christus”. In een toespraak tijdens de algemene audiëntie tijdens de Goede Week (op 29 maart 1972) citeert de Paus met instemming de “niet volledige, maar precieze en schitterende definitie”, welke Bonhoeffer heeft “nagelaten aan onze door de gulzigste egoïsmen en de wreedste oorlogen verwoeste eeuw: Jezus is de mens voor de anderen” (Insegnamenti di Paolo VI, vol. X, 1972, pag. 317).

Op deze omschrijving van Christus concentreerde Dietrich Bonhoeffer zijn christen-zijn als leerling van de Heer, en hij streefde ernaar te zijn als Christus, ‘mens voor de anderen’. In de

radicale navolging ligt, denk ik, de grote zeggingskracht van Dietrich Bonhoeffer, ook voor ons christenen van welke confessie dan ook, in deze nieuwe eeuw.

Wat Bonhoeffer in 1937 schrijft in zijn boek “Navolging”, wordt allereerst leidraad voor zijn eigen leven. Hij wijst “de goedkope genade” af als te gemakkelijk, zonder consequenties, zonder bekering: “goedkope genade is genade die wij voor onszelf hebben” (pag. 14). Hij kiest voor de “kostbare genade”: de “roepstem van Jezus Christus, waarop de discipel zijn netten verlaat en navolgt ... Kostbaar is zij omdat zij oproept tot navolging, genade is zij omdat ze oproept tot de navolging van Christus, kostbaar is ze, omdat ze de mens het leven kost, genade is zij omdat ze hem pas zo het leven schenkt ... Kostbaar is de genade bovenal daarom, omdat ze God veel gekost heeft, omdat ze God het leven van Zijn Zoon gekost heeft” ...Kostbaar is de genade omdat ze de mens dwingt onder het juk van de navolging van Jezus Christus; genade is het dat Jezus zegt: ‘mijn juk is zacht en mijn last is licht’ (pag. 15).

Dietrich Bonhoeffer heeft zich nooit tevreden gesteld met de goedkope genade. Heel zijn leven staat in het teken van een consequente en radicale navolging van Christus. Zijn boek over de ‘navolging’ is de leessleutel van zijn levensloop. In de slotbeschouwing schrijft hij: “het beeld van Jezus Christus, dat de volgeling voor ogen heeft, waarvoor alle andere beelden voor hem verdwijnen, dringt in hem binnen, vervult hem, vormt hem om, opdat de discipel gaat lijken, ja gelijk wordt aan de Meester” (pag. 289). We zouden gerust kunnen stellen dat Dietrich Bonhoeffer in zijn streven naar gelijkvormigheid met Christus een ‘ikoon’ geworden is van de gestalte van Christus, te meer omdat hij ook deelde in diens lijden en dood. Voor Dietrich Bonhoeffer betekende zijn antwoord op de “kostbare genade” tenslotte dat hij zijn leven gaf voor Christus en Zijn evangelie. “Christus keurt het leven van slechts enkelen zijner volgelingen de nauwste gemeenschap met zijn lijden, het martelaarschap waardig. Hier vertoont het leven van de leerling de diepste gelijkenis met de doodsgestalte van Christus” (pag. 295), zo voorziet Bonhoeffer de apotheose van zijn navolging van de Heer, maar hij voegt er vanuit zijn geloof in Christus aan toe: “wie zich in de gemeenschap van de Mensgewordene en Gekruisigde bevindt, in wie Hij gestalte heeft gekregen, die zal ook de Verheerlijkte en de Verrezene gelijk worden” (pag. 295).

Voor Bonhoeffer betekende geloven “navolgen”, dat is het wezenlijke kenmerk voor hem als geloofsgetuige. Vanuit de navolging kwam hij tot “Widerstand” en “Ergebung”, twee begrippen die de titel vormen van de eerste bundel van Dietrichs brieven en aantekeningen uit de gevangenschap, gepubliceerd door zijn vriend Eberhard Bethge in 1951, waardoor het

leven en werken van Bonhoeffer wereldwijd bekend werd. “Verzet en overgave” zijn twee aspecten van Bonhoeffer’s navolging, twee consequenties die elkaar completeren.

Zijn “Widerstand” gold allereerst de inhumane en goddeloze ideologie van het nationaal-socialisme, waartegen hij onmiddellijk na de machtsovername door Hitler openlijk protesteerde in een radiolezing. Zijn kritische oppositie en zijn solidariteit met de slachtoffers van het nazi-regime, vooral met de joden, brengen hem tenslotte tot actief politiek verzet, met als gevolg arrestatie, gevangenschap en dood.

Tegelijkertijd geldt zijn kritiek ook de Evangelische Kerk (EKD) die de nazi-politiek alle steun toezegde en zich liet gelijkschakelen tot ‘rijkskerk’, die de eed van trouw invoerde aan Hitler en aan de Ariërparagraaf. Bonhoeffer voerde ook hier oppositie, en sloot zich aan bij de “Bekennende Kirche” (opgericht in 1934), maar zag zich genoodzaakt later ook van deze kerk meer afstand te nemen, omdat ze zweeg tegen het onrecht door de nazi’s de Joden aangedaan. Bonhoeffer toetste zijn kerk voortdurend aan de criteria van de navolging van Christus.

Zijn “Widerstand” was niet ingegeven door persoonlijke ambities, maar door zijn geloof in Christus, een authentiek geloof in het mens geworden Woord van God, in de lijdende en gekruisigde Jezus, in de Verrezen Heer. Christus is de centrale figuur in zijn eerste colleges aan de Berlijnse faculteit en later in zijn boek “Navolging”. Hier geeft het begrip ‘Ergebung’ precies de persoonlijke relatie weer van Bonhoeffer met Christus, zijn vertrouwen in Hem als “de Weg, de Waarheid en het Leven” (Joh. 14, 16), zijn overgave in de navolging: hij geeft zich geheel aan Christus en staat naast Christus “als zijn onzichtbare broeder” (pag. 289). Bonhoeffer is een biddende leerling en pastor, die voortdurend het contact zoekt met God, met Christus, die hij aanwezig weet in de alledaagse dingen, in iedere medemens, in de gemeenschap van de kerk, in de stilte van de gevangenis, in het lijden en het offer. Pregnant komt deze contemplatieve houding van de zo dynamisch levende Bonhoeffer tot uitdrukking in het beroemde gedicht/gebed dat Dietrich Bonhoeffer in december 1944 voor het nieuwe jaar schreef voor zijn verloofde Maria von Wedemeyer in de Gestapokelders van de gevangenis aan de Prinz-Albrechtstrasse, enkele maanden voor zijn marteldood. Het eindigt met de strofe die vele christenen en niet-christenen zeer vertrouwd is:

“Von guten Mächten wunderbar geborgen
Erwarten wir getrost, was kommen mag.
Gott ist bei uns am Abend und am Morgen
und ganz gewiss am jeden neuen Tag”.

“Widerstand und Ergebung”: ze geven uitdrukking aan de intens beleefde ‘solidariteit’ en ‘spiritualiteit’ van Dietrich Bonhoeffer en vormen zijn daadwerkelijke beleving van het dubbelgebod van de liefde: God beminnen met heel je hart en de naaste als jezelf. Hierin zag Bonhoeffer de kern van de evangelische navolging van Jezus, “de mens voor de anderen”. Hiervoor koos hij steeds weer opnieuw, bereid tot alle mogelijke consequenties, met voorbijzien van eigenbelang en zelfbehoud. Kort voor het uitbreken van de oorlog reisde hij naar New York en had de kans zich in veiligheid te brengen. Maar hij koos voor terugkeer naar Duitsland, uit solidariteit met zijn familie, kerk en volk en uit spirituele geloofsovertuiging. Had hij een ander besluit genomen, wie zou hem daarvan een verwijt hebben kunnen maken. Maar de navolging van Christus dreef hem. Zo werd hij een geloofwaardige getuige van de dienende liefde in een wereld van geweld en oorlog, van haat en machtswellust, en staat hij, met andere martelaren van het Derde Rijk, aan de spits van de ‘evangelische tegenbeweging’ van Christus’ leerlingen in de vorige eeuw.

Aan het begin van deze nieuwe eeuw heeft het getuigenis van Dietrich Bonhoeffer niets aan actualiteit en zeggingskracht ingeboet. Integendeel, de evangelische tegenbeweging waar hij voor stond, is even dringend noodzakelijk,

- in een wereld die verscheurd is door oude en nieuwe gewapende conflicten, door terroristisch geweld, door een ‘gerechtigheids crisis’ vanwege enerzijds extreme armoede en anderzijds onverantwoorde rijkdom,
- in een westerse samenleving die nauwelijks nog consensus dreigt te vinden wat betreft wezenlijke humane waarden, die steeds verder doorschiet in processen van secularisering en individualisering, die egocentrisch het geluk zoekt in bezit, genot en macht en zo in een ‘zingevings crisis’ belandt wat betreft de laatste vragen van het menselijk bestaan,
- in kerkgemeenschappen, die worstelen om het geloof verstaanbaar door te geven en geloofwaardig voor te leven, die moeizaam de tekenen van de tijd interpreteren, die in onderlinge dialoog trachten trouw te blijven aan de kern van het evangelie, die bidden om de verlichting van de Heilige Geest om de juiste keuzes te maken in de ‘navolgings crisis’, waarmee ze geconfronteerd zijn, omdat ze allen de invloed ondergaan van de tijdgeest.

Dietrich Bonhoeffer's leven, werken en sterven, zijn geloofsgetuigenis nodigt ons uit, daagt ons uit om nu, in deze nieuwe eeuw, "ons deel bij te dragen in het lijden voor het evangelie in de kracht van God" (2 Tim. 1, 8) als geïnspireerde en geëngageerde christenen in levenskrachtige en levensvatbare kerkgemeenschappen.

Mgr A.H. van Luyn s.d.b.
Bisschop van Rotterdam